

Накашидзе І.С.,
кандидат філологічних наук,
Дніпровський національний університет залізничного
транспорту імені академіка В. Лазаряна

ЗАСОБИ ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ У ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена дослідженню теоретичного аспекту специфіки засобів характеротворення у художньому творі. Узагальнюються та порівнюються думки різних авторів. Визначено, що специфікою прийомів характеротворення постає єдність зовнішніх і внутрішніх рис персонажа, його взаємодія з навколишнім світом та психологічні характеристики.

Ключові слова: характеротворення, концепція людини, персонаж, художній твір

The article is devoted to the study of the theoretical aspect of the specificity of the means of character formation in an artistic work. The opinions of different authors are summarized and compared. It is determined that the uniqueness of external and internal traits of the character, his interaction with the outside world, and psychological characteristics emerges as a specific method of character formation.

Keywords: character formation, human concept, character, artwork

Постановка проблеми. Загальновідомим є те, що література є художнім відображенням світу людини, в тому числі своєрідною моделлю духовного світу особистості. «Зміст художньої літератури становить людська сутність у всіх її проявах» [5, с. 158], тобто саме людина найчастіше є головним образом художнього твору. Ядром художнього образу є характер. Характер (грец. *charakter* – особливість, відмітна риса) – «це тип поведінки, внутрішня сутність людини» [12, с. 286]. Як і поняття «особистість», поняття «характер» має

міждисциплінарний статус: у першу чергу воно використовується в психологічних, а також у філософських і соціологічних науках. Але і в літературознавстві послуговуються цією категорією вже давно.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми характеру в художньому творі присвячені праці М. Бахтіна, Л. Гінзбург, Б. Томашевського, В. Фащенко та ін. «Більшість літературознавців сходиться на думці, що характер з його бінарною природою втілює особистісні риси людини та художню природу творчого методу, а також особливості авторської манери письма» [8]. Значну увагу сучасні дослідники приділяють творенню жіночих характерів. Так, аналіз жіночих характерів та окремі зауваження щодо їх специфіки зустрічаються у працях В. Агеєвої, О. Білецького, О. Галича, Т. Гундорової, Н. Білоус, Н. Шумило та інших. «Проблема жіночого характеру на часі ще й тому, що зараз відбувається процес активного засвоєння вітчизняною літературною критикою нових напрямів феміністичного, гендерного, постколоніального і т.д.» [1, с. 5].

Варто зазначити, що художній характер належить до «вічних» тем у літературознавчих дослідженнях. Уявлення про художній характер почали формуватися ще в часи античності. У різні епохи в поняття «характер» вкладали різний зміст. Проте до сьогодні у літературознавстві не має єдиного цілісного теоретичного дослідження про природу художнього характеру. В основному літературознавці звертаються до цього питання при дослідженні художніх творів якого-небудь автора.

Метою статті є дослідження специфіки засобів характеротворення у художньому творі.

Виклад основного матеріалу. Л. Гінзбург подає таке визначення поняттю літературний характер – це «динамічна, багатовимірна система; у ній істотні вже не самі по собі властивості, які можна перелічити, але відношення між ними. Характер – це відношення між ознаками» [4, с. 125-126]. Як відзначає Ю. Ковалів, характер «у художній літературі, передусім реалістичного спрямування, – внутрішній образ індивіда, зумовлений його оточенням,

наділений комплексом відносно стійких психічних властивостей, що зумовлюють тип поведінки, означений авторською морально-естетичною концепцією існування людини» [12, с. 287]. У характерах письменник виділяє провідні риси. У соціальну, національну, психологічну і загальнолюдську суть характеру допомагають проникнути обставини, які включають історичні події, середовище, побут, виробництво, пейзаж, інтер'єр, таким чином вони стають прийомами характеротворення. «Письменник повинен знаходити такі обставини, ситуації, які найповніше виявлять духовні потреби людей. Обставини формують характери, з них складаються долі людей» [12, с. 288].

Категорія літературного характеру пройшла значний шлях історичного розвитку, переживши чимало значних змін і уточнень. «Будь-яка мистецька епоха висуває передусім нову концепцію людини, яка породжує більш або менш революційні моделі художнього моделювання людської психіки – від позитивізму до інтуїтивізму, від індивідуалізму до «психології мас», від раціоналізму до «глибинної психології», «колективного несвідомого» [6, с. 202].

У сучасному літературознавстві художній характер розглядається як одна із синтетичних форм вираження художньої концепції людини: він не тільки відображає риси особистості як представника певної епохи, але й вказує на тенденцію розвитку цього реального типу. У такому випадку «смісл поетичного зображення не збігається з тим, «що зображено», характер у літературі і в тому випадку, коли він представляє зображення досить певного і знайомого нам з життя характеру, містить не лише знання про нього, але взагалі те знання про життя, його оцінку й уявлення про його можливості й перспективи, яке складає зміст даного твору, його художню думку, розливу по всіх клітинках і порах поетичного організму» [13, с. 18 - 19].

Літературознавці (М. Жулинський, В. Фащенко та ін.) наголошують, що специфіка характеротворення розкривається в єдності категорій «зовнішнього» і «внутрішнього». «Зовнішнє» проявляється в портреті персонажа, що може опосередковано виражати внутрішній стан героя (психологічний портрет). Зображення поведінки персонажа виражається у формі вчинку. «Внутрішнє»

розкривається через засоби відображення внутрішнього життя людини, її психічного буття. Науковці сходяться на думці, що цю категорію широко розкривали письменники-реалісти для створення та розкриття характеру. «Психологія характеру розкривається за допомогою різних засобів – через внутрішні монологи, сни, підсвідомі видіння, що часом переростають у символи. Становлення характерів героїнь відбувається у зіткненні з дійсністю» [1, с. 13].

У сучасній методичній літературі [10, с. 221] рекомендується розглядати образи-персонажі у двох напрямках:

1. Аналіз основних якостей образу-персонажа через його дії, стосунки з оточенням.

2. Виявлення суперечностей у характері, розкриття самого характеру образу-персонажа, діалектики його розвитку.

П. Білоус виділяє такі структурні елементи категорії образ-персонаж [2, с. 35]: вчинки персонажа; портрет; мова; монологи (зокрема і внутрішні), участь у діалогах; ставлення до нього інших персонажів; висловлювання про нього. «Засобами індивідуалізації образу може бути характерно забарвлена мова, звички персонажа (переважно – особливі, дивні), його зовнішній вигляд, манери, певні здібності» [2, с. 36]. Така схема лежить в основі багатьох літературознавчих досліджень, але її доповнюють, прийоми характеротворення образу персонажу:

- зовнішні риси (портрет) – обличчя, фігура, костюм; портретна характеристика часто виражає авторське ставлення до персонажа;
- психологічний аналіз – докладне, у деталях відтворення почуттів, думок, спонукань – внутрішнього життя героя;
- характер персонажа – розкривається у вчинках, у ставленні до інших людей, в описі почуттів героя, в його мові;
- пряма авторська характеристика – може бути безпосередньою або опосередкованою (наприклад, іронічною);
- характеристика героя іншими діючими особами;

- зіставлення героя з іншими діючими особами і протиставлення ним;
- зображення умов, у яких живе і діє персонаж (інтер'єр);
- зображення природи – допомагає краще зрозуміти думки і почуття персонажа;
- зображення соціального середовища, суспільства, в якому живе і діє персонаж;
- художня деталь – опис предметів і явищ навколишнього світу персонажа (деталі, в яких відбивається широке узагальнення, можуть виступати як деталі-символи);
- наявність або відсутність прототипу [7].

Сутність літературного характеру полягає в тому, що шляхом цієї «реконструкції» образ-персонаж твору максимально «наближається» до реального життя. «Це відбувається за рахунок сприйняття його реальної особистості, яка відрізняється певними психологічними характеристиками, певними рисами характеру» [9]. Виокремлення цих рис здійснюється на основі психологічного аналізу інформації, яку подано автором про персонажа.

У структурі характеру, як зазначає О. Винославська [3], умовно виділяють дві групи рис. Першу групу складають риси, які входять до підструктури спрямованості особистості. Це сталі потреби, інтереси, нахили, цілі, ідеали, а також система ставлень особистості, які виступають підставою для класифікації основних рис характеру та прийомів характеротворення, а саме:

- ставлення до інших людей, яке виявляється через такі риси характеру як «товариськість – замкненість», «правдивість – облудність», «тактовність – брутальність»;
- ставлення до справи, яке виявляється через риси характеру як «відповідальність – несумлінність», «працьовитість – лінощі»;
- ставлення до себе, яке виявляється завдяки рисам характеру як «скромність – самозакоханість», «гордість – смиренність», «самокритичність – самовпевненість»;

- ставлення до власності, яке виявляється через такі риси як «щедрість – жадібність», «акуратність – неохайність», «ощадливість – марнотратність».

До другої групи відносять інтелектуальні, волеві та емоційні риси характеру: кмітливість, рішучість, ніжність та ін.

Потребою, яка складає саму сутність людського буття, є умова постійного зв'язку людини з навколишнім світом. Тим самим у структурі характеру підкреслюється етичний і моральний аспекти особистості. Це означає, що суспільство, культура спілкування, впливаючи на особистість, її формування й розвиток, обумовлюють загальні особливості особистості, що знаходить своє вираження в соціальному характері. У характері особистості можна виділити типові (загальнолюдські, національні тощо) та індивідуальні риси, які взаємодоповнюють одні одних і утворюють цілісний психічний склад особистості. «Людина виявляє ті чи інші особливості поведінки залежно від того, які властивості переважають у її характері» [3].

Літературний характер, зокрема і жіночий, втілює концепцію особистості. Жіночий характер водночас виявляє і певну сталість, і змінність, тому, з одного боку, при створенні жіночого характеру наявна традиційна орієнтація на почуття, жінка зображується як носій певних сталих уявлень, а з іншого – вона особливо чутлива до різного роду змін – суспільних, мистецьких, культурних. «У літературному творі (як і в історії) жінка може виступати як суб'єкт і об'єкт, як пасивна жертва несправедливого ладу або натхненниця (муза) і як творець, як активна дійова особа» [1, с. 4].

Н. Тебешевська-Качак у процесі дослідження характеристики та проведенні типології жіночих образів використовує «збірні критерії», які включають структуру образу, поведінку героїв, що залежать від тематичного центру твору: «Звичайно, подібні класифікації створюються передусім для зручності й завжди відзначаються умовністю, однак є одним із засобів систематизації матеріалу, що потребує аналізу й оцінки» [11, с. 115].

Висновки і перспективи дослідження. Однією з поширених тем у літературознавстві є категорія характеру. На сучасному етапі досліджень ця

категорія розглядається як одна із форм вираження художньої концепції людини у творі, адже максимально наближає персонаж до реального життя. Специфікою прийомів характеротворення постає єдність зовнішніх і внутрішніх рис персонажа, його взаємодія з навколишнім світом (обставини, події тощо) та психологічні характеристики, що виражаються через монологи, діалоги, думки та ін. Перспективним є продовження дослідження теоретичного аспекту із можливістю його застосування у навчальному процесі. Також дослідження може бути продовжено на матеріалі окремих художніх творів.

Список використаної літератури

1. Білоус Н. В. Стильові особливості моделювання жіночих характерів в українській літературі другої половини XIX – початку XX ст. автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Н. В. Білоус. – К., 2005. – 17 с.
2. Білоус П. В. Вступ до літературознавства: навч. посіб. / П. В. Білоус. – К.: ВЦ «Академія», 2011. – 336 с.
3. Винославська О. В. Психологія: Навчальний посібник [Електрон. ресурс] / О. В. Винославська, О. А. Бреусенко-Кузнєцов, В. Л. Зливков, А. Ш. Апішева, О. С. Васильєва.. – Київ: ІНК ОС, 2005. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/psychology/vinoslavska_psihologiya/part4/4402.htm
4. Гинзбург Л. Я. О литературном герое / Л. Я. Гинзбург. – Л.: Сов. писатель, 1979. – 224 с.
5. Король Л. Антропоцентричність художнього твору як парадигма сучасного літературознавства / Л. Король // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. – 2014. – № 30. – С. 156 – 168.
6. Кумкова О. Г. Дезінтеграція і синтез особистості: дві моделі характеротворення у прозі Євгена Гуцала / О. Г. Кумкова // Література в контексті культури: Зб. наук. праць. Вип. 26. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – С. 201 – 210.

7. Мамієва А. Мовленнєвий етикет як складова образу жінки на матеріалі роману Ш. Бронте «Джен Ейр» [Електрон. ресурс] / А. Мамієва. – Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1412>

8. Манюх Н. Б. Поетика характеротворення у прозі В. Дрозда: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 [Електрон. ресурс] / Н. Б. Манюх. – Івано-Франківськ, 2008. – Режим доступу: https://www.br.com.ua/referats/dysertacii_ta_autoreferaty/36284-4.html

9. Психологічна реконструкція характеру» головного героя повісті «Гобсек» [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://lessons.com.ua/psixologichna-rekonstrukciya-harakteru-golovnogo-geroya-povisti-gobsek/>

10. Сазонова О. В. Особливості використання прийому психологічної характеристики образів-персонажів літературного твору / О. В. Сазонова, І. В. Змійок // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім.Т.Г.Шевченка. Серія: Педагогічні науки. – 2016. – № 135. – С. 221 – 225.

11. Тебешевська-Качак Т. Б. Художні особливості жіночої прози 80–90-х років ХХ ст. Монографія / Т. Б. Тебешевська-Качак. – Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2009. – 192 с.

12. Ференс Н. С. Основи літературознавства: підручник / Н. С. Ференц. – К.: Знання, 2011. – 431 с.

13. Філософський енциклопедичний словник (ФЕС) / Ред. В. Шинкарук. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.